

De wereld in een waterdruppel

Pim Kooij

Dit artikel is een enigszins ingekorte versie van de lezing, die prof.dr. P. Kooy, verbonden aan de Vakgroep Algemene Economie van de RU Groningen, hield tijdens de VGN didactiekconferentie in Vught op 19 januari jl.

Mijn middelbare school stond in Dordrecht. Vlak bij het Hof waar de eerste vrije Statenvergadering plaatsvond en de synode. Niet dat we het daar vaak over hadden. Wij tekenden de zeven heuvels van Rome en de topografie van Attica was me vertrouwd dan die van het eiland van Dordrecht. Wij verruimden onze blik dus. Die directe omgeving zag je elke dag wel, daar was niet veel aan.

We schreven in onze schriftjes: Pim Kooij, Brouwersdijk 245, Dordrecht, Zuid-Holland, Nederland, Europa, Wereld, Melkweg en pas bij Europa begon het spannend te worden. Per slot kwamen we in de vakantie niet verder dan de Biesbosch.

Daarom ben ik ook geschiedenis gaan studeren - even met aardrijkskunde er bij - om los te komen van die alledaagse omgeving, om thuis te raken in de wereld, om er achter te komen waarom er oorlog was gekomen in Korea en later in Vietnam en hoe het kwam dat de Engelsen en Fransen bijna heel Afrika bezaten en wij Indië waren kwijtgeraakt. Waarom ze in Duitsland stinkend rijk werden, hoewel het land toch was platgegooid, terwijl men elders crepeerde van de honger. Pas toen ik daar allemaal achter was, kreeg ik weer aandacht voor de directe omgeving. Toen ontdekte ik dat allerlei mechanismen, structuren en patronen ook om de hoek te vinden waren. Dat burenruzies elementen van een wereldoorlog in zich dragen. Dat een gemeenteraadsvergadering overeenkomsten vertoont met een debat in de Verenigde Naties. En dat ook een stad een groot aantal verschillende inkomensgroepen herbergt, die vaak bij elkaar wonen.

En nu schrijf ik dus een geschiedenis van Dordrecht.¹

Zou het zo zijn dat de geleerden die de kerndoelen van het nieuwe geschiedenisprogramma voor de basisvorming hebben geformuleerd, de huidige leerlingen deze queeste willen besparen, door ze meteen de eigen omgeving te laten duiden?

Als dat zo is, zou ik nu inderdaad liever op school zitten in Dordrecht, de oudste stad van Holland, dan in Dronten waar het oudste stuk in het gemeentearchief vast al wel veertig jaar is. Maar ik heb begrepen dat het daar niet om gaat. De vertrouwde eigen omgeving moet meer dienen als een basis van waaruit een leerling zicht en ook liefst een brede blik krijgt op het verleden. Als een proefopstelling voor het verwerven van inzicht.

Daar valt wat voor te zeggen. Maar alleen daarvoor. Dus niet voor de visie dat het verleden dicht bij huis beter aansluit bij de belevingswereld van leerlingen, wat je ook wel eens hoort zeggen maar wat gelukkig niet in de omschrijving van de kerndoelen staat. Want een belevingswereld bevindt zich tegenwoordig in een hoek van de huiskamer. Die flitst binnen een seconde van Dronten naar Dahomey, plaatst Californische normen en waarden naast die van de Amsterdamse grachtengordel en laat meedogenloos zien dat het in de politiek in de eerste plaats om politici en dan pas om programma's gaat.

De eigen omgeving als laboratorium in het geschiedenisonderwijs; daar ga ik het dus over hebben.

Voor 'eigen omgeving' wil ik verder in dit verhaal de aanduiding lokale en regionale geschiedenis gebruiken. Want daar ligt mijn expertise. Ik zal proberen een 'tour d'horizon' te maken ter beantwoording van de

kleio

HOOFDELIJKE OMSLAG.

KLASSE.	VOOR EEN INKOMEN VAN:	KLASSE.	VOOR EEN INKOMEN VAN:
1	f 200.—	30	f 24000.—
2	" 350.—	31	" 26000.—
3	" 500.—	32	" 28000.—
4	" 800.—	33	" 30000.—
5	" 1000.—	34	" 32000.—
6	" 1300.—	35	" 34000.—
7	" 1600.—	36	" 36000.—
8	" 2000.—	37	" 38000.—
9	" 2500.—	38	" 40000.—
10	" 3000.—	39	" 45000.—
11	" 3500.—	40	" 50000.—
12	" 4000.—	41	" 55000.—
13	" 4500.—	42	" 60000.—
14	" 5500.—	43	" 65000.—
15	" 6500.—	44	" 70000.—
16	" 7500.—	45	" 75000.—
17	" 8500.—	46	" 80000.—
18	" 9500.—	47	" 85000.—
19	" 10500.—	48	" 90000.—
20	" 11500.—	49	" 95000.—
21	" 12500.—	50	" 100000.—
22	" 13500.—	51	" 105000.—
23	" 14500.—	52	" 110000.—
24	" 15500.—	53	" 115000.—
25	" 16500.—	54	" 120000.—
26	" 17500.—	55	" 125000.—
27	" 18500.—	56	" 130000.—
28	" 19500.—	57	" 135000.—
29	" 22000.—		

Kohier- nummer.	Huislett. en No.	Klasse.	N A M E N.
	A		GROOTE MARKT, N.Z.
1	1	6	H. Eling
2	3	23	C. H. van Ankum
3	3	14	H. J. van Ankum
4	3	5	A. H. van Ankum
5	4	14	J. G. Sissingh
6	4a	2	M. Glas, wedw. S. H. Brouwer
7	5	6	B. Burmann
8	5	4	W. A. Janssen
9	5a	14	Johanna Homan
10	6	27	R. M. A. de Marees van Swinderen
	6a	3	B. Datema
	7	10	J. Huizinga
	8	5	J. Eissing, wedw. P. van Haren
	8	1	H. van Haren
	8a	4	J. Stratingh
	8b	9	J. Groen
	9	15	J. N. A. Bucaille
	9a	2	D. Vegt
	9b	4	E. Afman
20	9c	2	H. N. Flieringa—van den Bos
	10	12	N. van Hasselt
	10	3	Claire M. W. v. Hoori
	10a	8	C. E. Cleveringa, wedw. P. Camphuis
	11	19	G. Copinga
	12	11	I. J. Bruginans
	13	26	G. Alberda v. Menkema
	13	1	Johanna S. M. de Sille
	14	8	Sophia Piccardt
	14	8	Johanna Piccardt
30	14a	1	C. Lacroix, wed. J. Spies
	14b	10	H. Frima
	15	9	J. H. Willems
	16	4	G. Frercks
	17	7	H. Veening
	18	4	N. Adriani
	18a	4	Roelina H. Verschuur
	19	3	Harmanna Eekhoff
	19a	3	A. Kuiper

Het kohier van de Groningse
hoofdelijke omslag in 1885.

kleio

nummer 4/96
pagina's 6 en 7

Demografie

Binnen de afdeling Economische en Sociale Geschiedenis van de RUG is het project Integrale Geschiedenis gesitueerd. Daarbinnen doen wij onderzoek naar de maatschappelijke ontwikkelingen in het Groningse kleigebied in de negentiende eeuw. In Utrecht gebeurt hetzelfde voor een Brabants zandgebied, de Meierij van Den Bosch.

Eén van onze onderzoeksstrategieën is de cohortanalyse. Voor een tiental gemeenten, steden en dorpen, construeren we, te beginnen in 1811, om de twintig jaar een geboortecohort, bestaande uit 120 personen. Die mensen volgen we hun hele leven om op deze wijze zicht te krijgen op de lotgevallen van opeenvolgende generaties. Daartoe werken we allereerst de geboortenakten door en stappen vervolgens over naar de bevol-

kingsregisters. Daar worden alle mutaties in genoteerd, zoals huwelijken, de geboorte van kinderen, beroepsveranderingen en verhuizingen naar een ander huis in de gemeente maar vaak ook naar elders. Die bevolkingsregisters zijn er in de meeste gemeenten pas voor na 1850. De mensen uit het cohort van 1811 waren toen al veertig jaar, als ze tenminste nog leefden.

Om na te gaan hoe het in de tussenliggende jaren met ze is gegaan, proberen we ze te vinden in de huwelijksakten om na te gaan of en wanneer ze getrouwd zijn, in de overlijdensakten om te zien of ze in de tussentijd wellicht zijn overleden en in de geboortekakten om te kijken of ze kinderen hebben gekregen.

Die akten zijn in Groningen geklapperd, dus het zoeken valt wel mee. Toch raken we er zo heel wat kwijt. Dat komt omdat sommigen naar plaatsen elders in Nederland zijn vertrokken. Maar soms ook omdat iets niet goed genoteerd is. Daarom bezoeken we additioneel begraafplaatsen en het is ons al meermaals gelukt om zo iemand terug te vinden die volledig uit het zicht was verdwenen.

Cohortanalyses zijn eigenlijk collectieve genealogieën. Ze geven niet alleen informatie over demografisch gedrag, zoals kindersterfte, huwelijksleeftijd, gemiddeld aantal kinderen per echtpaar en intervallen tussen de geboorten. Ze informeren ons ook over zaken als: op welke leeftijd ging men het huis uit en waarom? Kozen kinderen het beroep van hun ouders of juist niet? Kregen ze het beter dan hun ouders, met andere woorden was er sociale mobiliteit?

Om dat laatste na te kunnen gaan, hebben we ook inkomensgegevens nodig. Die zijn er voor de meeste gemeenten gelukkig wel. De kohieren van de hoofdelijke omslag, een plaatselijke progressieve inkomstenbelasting op het inkomen, zijn in dit verband een fantastische bron.

Dit soort genealogisch onderzoek is op ieder niveau en op iedere schaal te verrichten. Voor de eigen familie of een willekeurige groep. De bronnen staan tegenwoordig in veel plaatsen op microfiche of zitten zelfs in de computer.

Sociaal

Sociale geschiedenis houdt zich in de eerste plaats bezig met sociale structuren, netwerken van groepen en groeperingen in het verleden.

De constructie van sociale structuren, maar ook van politieke, culturele en economische

netwerken neemt al een tijd een centrale plaats in binnen de stadsgeschiedenis. Ook hier zoeken we weer allereerst naar lijstjes met namen. Van belastingbetalers, van kiezers, van beroepsbeoefenaren, van huiseigenaren en ga zo maar door.

Als basis voor de grote structuuronderzoeken, die een hele lokale samenleving omvatten, dient in de eerste plaats het bevolkingsregister. Dat betekent dat de meeste (re)constructies van sociale structuren de negentiende en vroeg twintigste eeuw betreffen. Voor een straat kan bijvoorbeeld met behulp van het bevolkingsregister, een kohier van de hoofdelijke omslag en soms wat additionele literatuur al heel zinvol de sociale ongelijkheid in beeld gebracht worden. Deze wint nog aan waarde en inzicht als meerdere straten worden vergeleken.

Ook op de maatschappelijke bovenlaag is wel greep te krijgen, bijvoorbeeld via lijsten van hoogstaangeslagenen. En de politieke elite is uitzonderlijk goed gedocumenteerd omdat burgemeesters, wethouders en raadsleden prominent figureren in regeringsalmanakken en gemeenteverslagen. Door de raadsverslagen er bij te halen is zelfs na te gaan waar ze zich mee bezighielden. Voor provincies geldt mutatis mutandis hetzelfde.

In de jaren zeventig is veel onderzoek gedaan op het terrein van de buurtgeschiedenis. Dit gebeurde meestal vanuit een emancipatorisch-historisch perspectief. Studenten trokken de arbeiderswijken van de jaren dertig in om van de inwoners zelf te vernemen hoe zij aan hun leven vorm hadden gegeven en hoe zij met name de crisis van de jaren dertig hadden ervaren. Daarna is de buurtgeschiedenis aan de universiteiten wat weggezakt,

maar dat neemt niet weg dat dit soort onderzoek heeft aangetoond dat buurten een goed kader vormen om na te gaan hoe mensen met elkaar omgingen.

Zo heeft het goed laten zien dat homogene buurten eigenlijk niet bestonden. Overal waren toch wel straten te vinden waarvan de bewoners zich beter voelden dan in de straat ernaast.

Ideaal voor het onderzoek bleken de buurten waar zich een bejaardentehuis bevond dat veel mensen uit die buurt had weten vast te houden. Daar hebben we de meest informatieve verhalen gekregen. Het is trouwens toch opmerkelijk dat naarmate de interviews die daar gehouden worden verder teruggaan in de tijd, de actieradius van de antwoorden steeds meer om het geboortehuis gaat cirkelen. De vraag: 'Opa vertel eens hoe het vroeger was', werkt niet. De vraag 'Opa vertel eens hoe u het vroeger had', wel. En wie verder wil komen, zal gerichte vragen moeten stellen die van te voren zijn gewogen.

Economisch

U zult in de loop van mijn verhaal al wel gemerkt hebben dat mijn horizon tamelijk negentiende eeuws is. Dat komt voor de economische dimensie goed uit want in die negentiende eeuw is immers de overgang van de ambachtelijke naar de industriële produktiewijze gesitueerd die in de kerndoelen een prominente plaats inneemt. Op ieder wat groter gemeentearchief ligt wel een lesbrief klaar die gewijd is aan de introductie van de stoommachine in de betreffende gemeente en ook de veranderingen in het transport hebben wel een hapklare brok opgeleverd, met name de komst van de trein.

Advertentie uit 1908.

Maar er is nog veel meer. De gemeentelijke en provinciale verslagen geven prachtige opsommingen van mechanisatie en van werknemersaantallen per bedrijf, soms met de lonen er bij. De beroepstellingen, die lokaal en regionaal zijn gedifferentieerd, markeren de verschuivingen tussen de sectoren landbouw, industrie en diensten, alsmede de relatieve belangrijkheid van bedrijfstakken. En de hinderwetvergunningen laten zien wat er kwam kijken bij de vestiging en uitbreiding van bedrijven.

Die hinderwetvergunningen staan op het ogenblik danig in de belangstelling. Dat komt omdat ze een belangrijke ingang bieden voor het opsporen van verontreiniging die door vaak al niet meer bestaande bedrijven in de bodem is achtergelaten.

De hinderwetvergunningen zijn vanwege hun belang op veel plaatsen in de computer gestopt. Aan één goedgekozen hinderwetaanvraag is vaak al een heel verhaal vast te maken over productieprocedures, mechanisatie, bedrijfsverplaatsing en de houding van de overheden tegenover het bedrijfsleven.

De arbeidsomstandigheden zijn meestal wat moeilijker te traceren. Maar de arbeidsenquêtes uit het einde van de vorige eeuw bieden uitermate zinvolle informatie. En wat de twintigste eeuw aangaat. Hier liggen veel mogelijkheden voor interviews.

Politiek

De politiek maakt volgens de kerndoelen geen deel uit van de eigen omgeving maar daar valt onderuit te komen want het kern-doel is een beetje slordig geformuleerd. Er staat: historisch onderzoek naar historische gebeurtenissen en ontwikkelingen op sociaal-economisch of cultureel terrein. Door achter gebeurtenissen een komma te lezen, vallen alle gebeurtenissen er binnen. Dus ook de politieke. Maar ook zonder die kunstgreep kan de politieke dimensie binnen het omgevingsonderzoek wel degelijk een plaats krijgen. Veel besluitvorming van het lokale en provinciale bestuur betrof namelijk sociaal-economische zaken. Met name de sociale infrastructuur heeft altijd veel aandacht van stads en gemeentebesturen gehad: de huisvesting, de armenzorg, het onderwijs en de gezondheidszorg.

Al deze vier terreinen bieden een mer a boire aan onderzoeksonderwerpen die minutieus te verkavelen zijn.

De armenzorg is tamelijk weerbarstig. Historici hebben daar voor de moderne periode

nog maar voor drie steden - Den Bosch, Alkmaar en Amsterdam - behoorlijk aandacht aan besteed en dat is niet verwonderlijk.⁵

De archieven van armbesturen omvatten een oerwoud van persoonsdossiers, correspondentie en aanverwante zaken, waar moeilijk onderwerpen uit te halen zijn.

Het onderwijs biedt meer mogelijkheden. Door de fusiegolven van de laatste tijd heeft het weinig zin de geschiedenis van de eigen school centraal te stellen. Maar in veel gevallen bieden de afzonderlijke samenstellende delen wel mogelijkheden. Jubileumboeken zijn er genoeg. Ik heb al verteld dat we in het kader van cohortanalyses onderzoek doen naar de rol van opleidingen in het carrièreverloop. Lijsten van personen die het eindexamen gehaald hebben zijn er al voor de negentiende eeuw. Als ze in de buurt gebleven zijn, is het vrij gemakkelijk om na te gaan wat er van hen is geworden. Adresboeken en bevolkingsregisters bieden daarbij een goede hulp.

Over huisvesting heb ik het in het kader van de morfologie al gehad. Daarom nu nog even iets over de gezondheidszorg. In collegeverband hebben we in Groningen veel plezier beleefd aan twee onderzoeken. Het ene ging over de herkomst van patiënten van het Academisch Ziekenhuis op grond van de be-waard gebleven patiëntenlijsten. Toen we die geturfd hadden en op de kaart hadden ingetekend, bleek dat het recruiteringsgebied het hele noorden omvatte. Maar uit enkele plaatsen en hun omgeving kwamen minder patiënten dan de afstand tot Groningen zou doen vermoeden. Daar bleken lokale ziekenhuizen te staan die de eerste zorg voor hun rekening namen.

Overigens was dat een heel geteken. Met de pakketten die inmiddels zijn ontwikkeld, waar voor iedere periode de juiste gemeentegrenzen in staan, waren we heel wat sneller klaar geweest.

Het tweede onderzoek betrof de analyse van doodsoorzaken op grond van overlijdens-briefjes. In de eerste plaats bleek daaruit dat de diagnostiek verbeterde. Halverwege de negentiende eeuw overleed bijna een kwart aan 'plotselinge zwakte'. Vijftig jaar later waren de medici veel preciezer geworden. En door de namen op de briefjes te koppelen aan het bevolkingsregister kon er gedifferentieerd worden naar leeftijd, geslacht, beroep en woonbuurt.

Dit soort onderzoeken is op kleinere schaal gemakkelijk te herhalen. Ze werden trouwens in de tijd zelf ook al gedaan. Veel hygiënisten hielden zich bezig met medische

kleio

topografie om de ongezondheid van bepaalde buurten aan te tonen. De door hen gepubliceerde artikelen daarover, die vaak in lokale bladen staan, bieden zeker aanknopingsmateriaal voor verder onderzoek. En de gemeenteverslagen, die van 1850 tot 1936 jaarlijks verschenen, hebben een apart hoofdstuk voor elk onderdeel van de sociale infrastructuur.

Cultuur en religie

De onderdelen cultuur en religie behandel ik samen, omdat dat binnen ons onderzoek aan de RUG ook zo gebeurt.

In dat onderzoek heeft de cultuur een kleine c. We houden ons primair bezig met de wijze waarop mensen aan hun bestaan vorm hebben gegeven. Het gaat daarbij om zaken als normen en waardenpatronen, sociale controle en disciplineringsprocessen, maar ook om materiële cultuur dus om zaken waarmee de mensen zich omringen.

Het is één van de moeilijkste onderdelen van het historisch onderzoek, omdat het zo slecht gedocumenteerd is. Er is nauwelijks opgeschreven hoe men tegen bepaalde zaken aankeek en hoe men vond dat mensen met elkaar moesten omgaan. Daarom moet de geschiedenis van dit soort zaken vaak via de spiegel geschreven worden. Bijvoorbeeld door te kijken wat voor zaken voor de rechter kwamen omdat de regels - althans in de ogen van de elite - waren overtreden. Of door de kerkeraadsarchieven door te vlooien om na te gaan wat voor overtredingen binnen diverse kerkgenootschappen tot een vermaning geleid hebben of het onder tucht plaatsen.

Daarnaast bieden natuurlijk ook reglementen en wetboeken aanknopingspunten.⁶ Ook de verzuiling is heel zinvol lokaal te bestuderen.⁷

Hoewel er met een bundeltje vonnissen van de kantonrechter of de arrondissementsrechtbank en met excerpten uit kerkeraadsnotulen best wel wat valt te beginnen, denk ik dat dit niet de gemakkelijkste 'school-onderzoeken' zal opleveren. Wat beter lukt dit waarschijnlijk met elementen die nadrukkelijk ook binnen deze omschrijving van cultuur vallen: vermaak en sport.

Het aanvankelijke elite-karakter van veel sporten is gemakkelijk via ledenlijsten te traceren en de kranten staan vol met beschouwingen over kermissen, vieringen van ontzet-dagen en dergelijke. Ze bieden niet alleen inzicht in de veranderende inhoud van dit soort evenementen maar ook in de perceptie ervan.

De cultuur met een grote C is wat gemakkelijker te vatten. Programmering van schouwburgen en concertzalen, tentoonstellingen, het bezoek van Sarah Bernardt aan Groningen of van de Beatles aan Blokker, het is allemaal goed gedocumenteerd in de pers, met voor- en nabeschouwingen.

Dit soort evenementen zijn gemakkelijk uit een groter geheel te lichten zonder daarvan los te raken.

Tot slot nog even iets over de materiële cultuur. Wij hebben in Groningen bij prof. Baudet heel lang een onderzoeksproject gehad over de acceptatie van innovaties, nieuwe industriële produkten: De ballpoint, de fiets, de gloeilamp, kunstvlees, het pocketboek en de pil om er een paar te noemen.⁸

De advertentiepagina's die in kranten van rond de eeuwwisseling contouren begonnen te krijgen, boden belangrijke informatie over verkoopargumenten die vaak een onthutsende tijdgebondenheid hadden. Maar ook het assortiment in zijn totaliteit en het gewicht dat de verschillende afzonderlijke on-

derdelen daarvan kregen, bleek veelzeggend. Hier kan nu echt aangesloten worden bij een belevingswereld.

Integratie

Met de cultuur en de religie wil ik mijn 'tour d'horizon' afsluiten. Meer precieze informatie, boekentitels en bronnen kunt u vinden in de *Cahiers voor lokale en regionale geschiedenis*.⁹ Ook de door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis uitgegeven serie broncommentaren is in dit verband heel bruikbaar, vooral nu deze met ingang van deel 3 thematisch zal worden opgezet.¹⁰

Veel van de voorbeelden die ik heb gegeven, zijn ontleend aan het project Integrale Geschiedenis. Dat project is opgezet om de versnippering binnen het historisch bedrijf te gaan. De geschiedwetenschap is, Jan Romein en de Annales school waarschuwen er al voor, verkaveld geraakt in een groot aantal subdisciplines, vaak met eigen theo-

Een begraafplaats in Hoogbeek.

rieën en methodologieën. Daardoor raakt het zicht op het verleden versluierd. Een integrale geschiedschrijving, 'histoire totale', moet daar een tegenwicht aan bieden.

Om daarvoor instrumenten, theorieën en modellen te ontwikkelen, is éénheid van tijd en plaats geboden. De periode moet niet te groot zijn en de ruimte beperkt. Alleen dan is de interrelatie van politiek, economie, demografie, cultuur en religie goed te onderzoeken.

Daarom is het niet verwonderlijk dat dit project juist vorm gekregen heeft binnen de lokale en regionale geschiedenis. En ook de keuze voor de lange negentiende eeuw lijkt een logische, omdat zich toen op alle maatschappelijke terreinen grote transities hebben voorgedaan.

Door in mijn verhaal de verschillende domeinen successievelijk te betreden, is de samenhang nog maar terloops aan de orde geweest. Maar die is er natuurlijk wel. Juist via 'omgevings-onderzoek' is die prima te demonstreren. Ik moet me hier beperken tot één voorbeeld. Onderzoekjes op het terrein van het milieu raken uiteraard de economie, maar via besluitvormingsprocessen ook de politiek, de demografie (veranderingen in de mortaliteit) en de sociale infrastructuur (openbare gezondheidszorg). Zelfs de cultuur is er nog bij te halen omdat openbare hygiëne ook samenhang met een veranderende visie op het lichaam.

Dat daar ook andere vakgebieden dan de geschiedenis bij betrokken zijn - en dus op school bij ingeschakeld kunnen worden - is een vanzelfsprekendheid. Maar dan wel als vak en niet als een soort hutspot die men in de jaren zeventig wel wereldoriëntatie noemde. Daar slaat de titel van mijn verhaal in ieder geval niet op.

Bereikbaarheid van bronnen

Prachtig al dat onderzoek, zult u zo langzamerhand denken. Maar waar haal ik al dat materiaal vandaan? En de tijd om dat allemaal te verzamelen?

De tijd lijkt me een groter probleem dan het materiaal. In archieven, bibliotheken, musea, overall is wel materiaal te vinden. Soms wordt het pasklaar aangeboden. Bijvoorbeeld in de vorm van lesbrieven. Want in de archieven is men als de dood voor hordes die binnenkomen met een vraag als: heeft u soms iets over de Hugenoten? Of over borstvoeding in de negentiende eeuw?

Maar de meeste lesbrieven hebben toch te veel weg van een invulformulier, dat is niet het echte onderzoek.

Onderzoek moet bestaan uit het formuleren van een probleemstelling. De operationalisering van die probleemstelling naar beschikbaar bronmateriaal. Het verzamelen van dit bronmateriaal. De bewerking ervan. En de verslaggeving.

Het is niet te verwachten dat uitgevers met methoden komen die ook dit onderdeel geïncorporeerd hebben. Daarvoor zijn de lokale markten te klein. Dus moeten de docenten zelf aan de gang. Dat lijkt erger dan het is. Veel archieven zijn wel ingesteld op dit soort vragen. Zeker in de universiteitssteden is men al jaren bezig met het in samenwerking met universitaire docenten voorbereiden van kleine onderzoekjes in het kader van de colleges bronnenkunde.

Belangrijk voorbereidend werk is ook gedaan door de Mormonen. Zij hebben alle bevolkingsregisters in Nederland gefilmd en kopieën van die films aan de archieven gegeven. Daar zijn weer microfiches van gemaakt, waar door genealogen dankbaar gebruik van wordt gemaakt. De Mormonen hebben daarmee een trend gezet. Steeds meer archiefstukken zijn op microfilm en microfiche beschikbaar.

En de laatste jaren gaat een groeiend aantal archiefstukken de computer in. Dat heeft geweldige voordelen omdat er dan ook zoekprogramma's op kunnen worden losgelaten. Deze digitalisering biedt oneindige mogelijkheden. En niet van archieven alleen. Hele jaargangen van kranten en tijdschriften passen op één CD-ROM. En dragers die nog meer informatie kunnen bevatten zijn in de maak. Bevolkingsregisters, bouwvergunningen, doop-, trouw en begraafboeken, vonnissen en nog veel meer zullen binnenkort digitaal beschikbaar komen of zijn dat al.¹¹

Het probleem is al die informatie op een zodanige manier te kunnen verzamelen, dat deze gemakkelijk aan de leerlingen aangeboden kan worden. Het model van een databank lijkt me daarvoor zeer geschikt.

Een databank

Als er dan toch een leerhuis moet komen, meubiler dat dan tenminste met een databank, zou ik zeggen. Voor het omgevingsonderzoek zou die databank kunnen bestaan uit een pakket literatuur dat betrekking heeft op de plaatselijke en provinciale geschiedenis. Uit een verzameling foto's (of fotoboeken) en kaarten. Wellicht uit een setje mi-

crofiches met bijbehorend leesapparaat en cassette-recorders voor het beluisteren en afnemen van interviews. En natuurlijk uit computers met CD-ROM applicaties. Daarnaast natuurlijk ook uit kopieën van geselecteerde archiefstukken. Misschien is zelfs in enkele gevallen aan originelen te komen want enkele archieven hebben belangrijke zaken, zoals de gemeenteverslagen, soms wel in viervoud.

Zo'n databank is natuurlijk niet van de ene dag op de andere gevuld, maar een middagje overleg in een archief of historisch museum kan heel veel opleveren. Bijvoorbeeld in de vorm van kopieën van microfiches of van het reeds beschikbare digitale materiaal. Of afdrukken van negatieven. En een uurtje scannen van archiefstukken kan materiaal voor tientallen onderzoekjes opleveren. Want dat is het mooie van zo'n databank. Hetzelfde bronmateriaal kan in het kader van een heleboel verschillende vraagstellingen gebruikt worden.

Bovendien is zo'n databank op vele manieren uit te breiden zonder dat u er zelf veel werk aan hebt. Via schenkingen van ouders bijvoorbeeld. Wij staan er altijd weer versteld van hoeveel bruikbaar materiaal zich nog op zolders van particulieren bevindt. Een pakketje nota's uit het interbellum met aansprekende briefhoofden en prijzen, een oud telefoonboek, ansichtkaarten, kranten uit de oorlog. Soms komen er nog hele bedrijfsarchieven te voorschijn. Maar die zou ik toch maar naar het gemeentearchief brengen.

Ook de leerlingen zelf kunnen natuurlijk aan de uitbreiding bijdragen. Wanneer iemand bijvoorbeeld uit jaarlijkse opgaven een reeks met het bevolkingsverloop in een gemeente heeft samengesteld, kan die reeks vervolgens bij een ander onderzoekje verder gebruikt worden. En de reeds geproduceerde onderzoekjes kunnen in de databank. Dat voorkomt niet alleen dubbel werk maar ook plagiaat.

Het zou mooi zijn als er door archieven, bibliotheken en musea op deze onderzoekstrend zou worden ingespeeld. In sommige plaatsen gebeurt dat al. Dat is dan voornamelijk ten behoeve van amateur-historici, maar die doelgroep is gemakkelijk uit te breiden. Ik heb mooie documentatieverzamelingen gezien in het Museum Willem van Haaren in Heerenveen en in het Veenkoloniaal Museum in Veendam maar er zijn er natuurlijk nog veel meer. Daar kan dan nog echt stof gehapt worden, want we moeten natuurlijk niet de indruk wekken dat een archief een louter digitaal lustoord is.

Besluit

Aan het eind van mijn verhaal moet ik me uiteraard afvragen in hoeverre de titel van dit artikel is waargemaakt: Lokale en regionale geschiedenis als wereldoriëntatie.

De term wereldoriëntatie is nog maar één keer gevallen. Dat was in negatieve zin toen ik refereerde aan het LEDO-project van begin jaren zeventig. Daar zat overigens wel het element van zelfwerkzaamheid in, waarvoor ook in dit verhaal een lans gebroken is. Maar anders dan toen dient de zelfwerkzaamheid nu om de identiteit van het vak geschiedenis te versterken. Want historici kunnen iets dat niemand anders kan: zaken aan het licht brengen die niemand (meer) weet. Het is een goede zaak dat al in de basisvorming en de tweede fase zoveel mogelijk mensen de gelegenheid krijgen met deze toverkracht aan de gang te gaan, ook al is het maar even.

En of het doel daarvan is een historische sensatie op te wekken of het verkrijgen van meer inzicht in de actualiteit, doet er eigenlijk niet zoveel toe. Al zal u uit mijn verhaal wel duidelijk geworden zijn dat ik het laatste prefereer. Anders zou ik die titel ook niet gebruikt hebben.

Ik hoop u impliciet duidelijk gemaakt te hebben dat op veel van de grote vragen die aan de geschiedenis gesteld worden, ook binnen de eigen plaats of regio een antwoord is te vinden. Uiteraard voor zover die vragen überhaupt te beantwoorden zijn. Daarom was ik ook zo blij met een recensie van het boek *Dorp naast een stad* dat we binnen het project *Integrale Geschiedenis* gemaakt hebben.¹² In dat boek beschrijven we - integraal - de transformatie die Hoogkerk, een klein dorpje in Groningen, heeft ondergaan: van een agrarisch-ambachtelijke samenleving naar een industriële satelliet van de stad Groningen, compleet met politieke professionalisering, een demografische transitie en cultuurschokken.

De recensie eindigt met de woorden: 'hier is de wereld gevangen in een waterdruppel'. Zelden heb ik de mogelijkheden van de lokale en regionale geschiedenis zo treffend uitgedrukt gezien. De ervaring daarvan wens ik iedereen toe.

Met dank aan Margreet Braams voor het inkorten van de lezing.

Noten

1. Van de *Nieuwe Geschiedenis van Dordrecht* onder redactie van W. Frijhoff, J. van Herwaarden, D. de Boer, H. Nusteling, P. Schotel en P. Kooij zal het eerste deel dit jaar verschijnen.
2. Th.H. Lunsingh Scheurleer, C. Willemijn Fock, A.J. van Dissel (red.), *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht* (6 delen uitgegeven door het Kunsthistorisch Instituut van de RUL, afdeling Geschiedenis van de Kunstinverheid); J.W. Verhey, 'Warmoesstraat, Nieuwendijk en Damrak in het midden van de zestiende eeuw', in: Michiel Jonker, Leo Noordegraaf en Michiel Wagenaar (red.), *Van stadskern tot stadsgewest. Stedebouwkundige geschiedenis van Amsterdam* (Verloren, Amsterdam 1984) 63-89; Kees Bruin en Huibert Schijf, 'De eerste bewoners in een deftige straat', in: *Van stadskern tot stadsgewest*, 133-157. Het boek over de Groningse Folklingestraat (Lies Ast-Boiten, Martha Seinstra e.a.) zal in de loop van 1996 verschijnen.
3. R.A.F. Smook, *Binnensteden veranderen. Atlas van het ruimtelijk veranderingsproces van Nederlandse binnensteden in de laatste anderhalve eeuw* (Walburg Pers, Zutphen 1984).
4. Zie b.v. P. Nijhof e.a., *Op zoek naar ons industrieel verleden. Gids langs monumenten van bedrijf en techniek* (2 dln, Gottmer, Bloemendaal 1986).
5. Zie voor een overzicht: Marco van Leeuwen, *Sociale Zorg* (Cahier voor lokale en regionale geschiedenis 12).
6. V.C. Sleetje, *In termen van fatsoen. Sociale controle in het Groningse kleigebied 1770-1914* (Van Gorcum, Assen 1994).
7. Zie hiervoor het overzichtsartikel van G.J. Schutte, 'Over '86 en '92 en daarna. Kuypers gereformeerde wereld herdacht', *BMGN* 110 (1995) 515-548.
8. Zie: H. Baudet, *Een vertrouwde wereld. 100 jaar innovatie in Nederland* (Bert Bakker, Amsterdam 1986).
9. De boekjes gaan over: Strafrecht en criminaliteit; Materiële cultuur; Historische geografie; Stads geschiedenis; Historische demografie; Onderwijs geschiedenis; Lokale bestuurs geschiedenis; vrouwengeschiedenis; Dorps geschiedenis; Fiscale bronnen; Eliteonderzoek; Sociale zorg. Ze zijn tussen 1988 en 1994 uitgegeven door Walburg Pers in Zutphen.
10. Sinds 1982 is door de Koninklijke Vereniging voor Archivarissen in Nederland een viertal deeltjes met broncommentaren gepubliceerd. In 1992 is dit project overgenomen door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. Dit heeft inmiddels twee deeltjes uitgegeven. Het eerste bevat onder meer commentaar op de Lijsten van Verkiezenden. Het tweede op de Bevolkingsregisters. Het thematische deel 3, dat in 1996 zal uitkomen, zal gewijd zijn aan bronnen betreffende Onroerend Goed.
11. Een aantal files is al op Internet gezet. Daarnaast brengt het Nederlands Historisch Data Archief (Doelensteeg 16, Leiden), waar steeds meer onderzoekers hun gegevens deponeren, ook commerciële pakketten uit, zoals het programma *Leidse Gasten*, gebaseerd op belastingkoghieren uit 1674.
12. P.Kooij (red.), *Dorp naast een stad. Hoogkerk 1770-1914* (Van Gorcum, Assen 1993).

